

## **Tõlkepäril eesti ilukirjanduse algusaegadest – esimene eestikeelne robinsonaad**

*Ave Mattheus*

**Teesid:** Artiklis uuritakse Eesti Kirjandusmuuseumis asuvat mahukat, ligi 800 lk tõlkekäsikirja „Norem Robinson“, mida võib pidada esimeseks eesti kirjanduse täiemahuliseks robinsonaadiks. Selle valmistas Pärnu koolmeister Heinrich Gottlieb Lorenzsonn saksa pedagoogi ja koolikirjaniku Joachim Heinrich Campe menukast noorsooromaanist „Robinson der Jüngere“ (1779–1780). Tõlge valmis 1822.–1823. aastal, kuid jõudis trükki alles 1842. aastal tugevasti kärbitud ja mugandatud kujul. Toetudes deskriptiivse tõlkeuurimuse analüüsikategooriatele, vaadeldakse artiklis, millised tegurid tõlkeprotsessi suunasid ja milline oli kultuuriruum, kuhu tõlge omal ajal paigutus.

**Märksõnad:** tõlkimine, tõlkekirjandus, mugandused, robinsonaad, Joachim Heinrich Campe, Heinrich Gottlieb Lorenzsonn

### **Sissejuhatuseks**

Vanema eesti kirjanduse uurija, tegelegu ta ilukirjanduslike või aimetekstidega, peab arvestama sellega, et tema uurimisobjektiks on enamasti tõlke(muganduse)d, mitte algupärandid. Kuigi see tõsiasi on üldiselt teada, ei ole üksikanalüüsides ega ka ulatuslikes kirjandusloolistes käsitlustes sellega seni eriti palju arvestatud – neid tekste ei ole käsitletud kui teisest keelest ja kultuuriruumist pärit vahendusi, millel on oma spetsiifika ja seega ka oma käsitlemisviis. Pikka aega on tõlgete puhul uuritud nende vastavust algtekstile, võtmata arvesse seda, et kultuuriline kontekst, kuhu tõlge paigutub, on hoopis teistsugune kui lähtetekstil ja see võib tuua kaasa nihkeid. Laialt on levinud arvamus, et tõlge on pelgalt tuletis või tõmmis algsest tekstist, mis paratamatult ei suuda anda edasi kõiki selle nüansse ja järelikult on tegu millegi teisejärgulise ja väheväärtuslikuga. Isegi kui tõlkeid või mugandusi on vaadeldud sihtkultuuri osana, on nendesse suhtunud kui algupärase kirjanduse eel- või vaheastmesse, mis on olnud vajalik originaalse ja ainukordseni jõudmiseks. Sellise suhtumise tagant kumab läbi oma identiteeti otsiva kultuuri püüdlus vaikida maha või pisendada teiste kultuuride mõjusid oma kujunemisloos.

Ent viimase paarikümne aasta jooksul on Eestis suhtumine tõlgetesse muutnud. Sellele on kaasa aidanud tõlkeuringute kiire areng, mis on näidanud, et tõlge on oluline kultuurimehhanism ja seda eelkõige vastuvõtva kultuuri jaoks (vt Torop 2002). Nagu mitmed teoreetikud on märkinud, võivad tõlked muuta kultuuri sidusamaks ja homogeensemaks, seda uuendada või vastupidi, õhutada hoopis kultuurisiseseid vastasseise. Kui uurime tõlkeid ja mugandusi ning tõlkeprotsessi laiemalt, saame väärtuslikke teadmisi vastuvõtva kultuuri kohta vastaval ajaperioodil. Üks metodoloogiliselt paremini läbimõeldud tõlkeuringute

suundi, mis vaatleb tõlget sihtkultuuri osana ja pöörab palju tähelepanu ka tõlkeprotsessile, on deskriptiivne tõlkeuurimus (*Descriptive Translation Studies*, lühendatult DTS). See on Iisraeli (Gideon Toury, Itamar Even-Zohar), Belgia (André Lefevere, José Lambert, Raymond van den Broeck), Ameerika (James S. Holmes) ja Briti (Theo Hermans, Susann Basnett) tõlketeadlaste empiirilistest töödest välja kasvanud uurimissuund, mis on populaarsust kogunud alates 1980. aastatest ja millele on hilisematel kümnenditel lisandunud postkolonialistlikke, soo- ja kultuuriuurimusele orienteeritud vaatenurki.

Nagu nimigi ütleb, on tegemist kirjeldava uurimissuunaga, see võtab fookusesse tõlke valmimist mõjutavad tegurid ja analüüsib kultuurikeskkonda, millesse tõlge paigutub. DTSi juhtteoreetiku Gideon Toury sõnul on lähtepunktiks tõdemus, et tõlked täidavad sihtkultuuris teatud kindlat eesmärki (likvideerivad teadmislünki, propageerivad mingeid ideid, ärgitavad vastavateemalist diskussiooni, toovad kultuuri uusi tekstiliike ja vormivõtteid, teenivad väljaandjale kasumit jms) ja vastavalt sellele langetatakse ka otsus, mida, kellele ja kuidas tõlgitakse ning kes tõlgib (Toury 2012 [1995]: 21–23). Sõltuvalt olukorrast ja vastuvõtva kultuuri seisundist võib tõlgitav tekst alluda suurematele või väiksematele manipulatsioonidele.

Deskriptiivse tõlkeuurimuse edendajaid huvitavad ennekõike tõlkeprotsess ja selles osalejate (tõlkija, toimetaja, väljaandja, tsensor jt) käitumist suunavad tegurid, mille kohta saab järeldusi teha nii tõlketeksti enda kui ka konteksti põhjal, kuhu tõlge paigutub. Toury väitel ei langeta tõlkeprotsessis osalejad tõlkeotsuseid juhuslikult, vaid nad lähtuvad mitmesugustest sotsiokultuurilistest normidest ja reeglitest, samuti isiklikest piirangutest (*ideosyncrasis*), mille all võib mõista tõlkija tõlkekompetentsust, tekstianalüüsi oskust, tõlkeprotsessis osalejate sotsiaalset positsiooni jms. Toury eristab kolme tüüpi tõlkenorme: eelnorme (*preliminary norms*), mis puudutavad üldist tõlkepoliitikat ja millest sõltub, mida, milleks ja kellele tõlgitakse, algnorme (*initial norms*), mis määravad kindlaks selle, kas tõlge on orienteeritud lähte- või sihttekstile ja -kultuurile ning kas liigutakse adekvaatsuse (orienteeritus lähtetekstile ja -kultuurile) või aktsepteeritavuse (orienteeritus sihttekstile ja -kultuurile) kategooriates, ja kolmandaks tegevusnorme (*operational norms*), mis suunavad konkreetseid tõlkeotsuseid. Tegevusnormid jagunevad omakorda kaheks, nn tekstimaatriksiga seotud normideks (*matricial norms*), millest sõltub teksti liigendamine peatükkideks, lõikudeks jne, kui palju ja mida tõlgitakse, millest loobutakse jne, ning tekstuaal-lingvistilisteks normideks (*textual-linguistic norms*), mis suunavad konkreetseid keelelisi valikuid, näiteks grammatika, süntaksi, stiili jms küsimusi. (Samas, 79–85, Baker 2000: 164.)

Järgnevalt analüüsin eesti ilukirjandustõlke ühte silmapaistvamat varast näidet, Heinrich Gottlieb Lorenzsonni tõlget Joachim Heinrich Campe noorsooromaanist „Robinson der Jüngere“ (1779–1780), toetudes deskriptiivse tõlkeuurimuse analüüsikategooriatele. Arutlen konkreetse tõlkeprotsessi võimaliku kulgemise ning tõlke paigutumise üle 19. sajandi esimese poole eesti kirjandusse.

Pärnu köster ja kooliõpetaja Heinrich Gottlieb Lorenzsonn (ka Lorentson; 1803–1847) ning tema tõlge Campe ülipopulaarsest ja paljutõlgitud romaanist pealkirjaga „Norem Robinson“ (1822–1823) on eesti kultuuriloos hästi tuntud. Seda on mainitud nii olulisemates eesti kirjanduslugudes (EKA I 1965: 445, Annus jt 2001: 48, 52) kui ka teemakohastes üksikuurimustes (Vinkel 1966: 178–180, Anvelt 1979, Mits 2012: 75) ja kuna tegu on noortekirjanduse klassikasse kuuluva teosega, siis ka laste- ja noortekirjanduse ajalugudes, mis keskenduvad varasemale perioodile (Järv 1989: 38). Kirjandusloolane Aarne Vinkel on Lorenzsonni tõlget oma 1960. aastal Keeles ja Kirjanduses ilmunud artiklis „Paar sõna robinsonaadidest mujal ja meil“ nimetanud koguni esimeseks romaanitõlkeks eesti keeles (Vinkel 1960: 728). Oma monograafilises uurimuses eesti rahva lugemisvarast 18. ja 19. sajandil (Vinkel 1966) ei ole ta seda määratlust enam korranud ja võimalik, et see ei peagi päriselt paika, kuid kahtlemata on tegu väga olulise tõlketeosga, mis on paraku jäänud uurijate huviorbiidist kõrvale. Põhjuseks võib olla asjaolu, et mahukas, tervelt 794 käsitsi kirjutatud lehekülge hõlmav tõlge ei jõudnud omal ajal trükki, vaid jäi käsikirja (vt Kampe 1822–1823), mis tähendab, et see ei pääsenud laiema publikuni ja seega ka eesti kirjandus- ja kultuurielu märkimisväärselt mõjutama. Teos ilmus trükis ligi 20 aastat hiljem, 1842. aastal pealkirja all „Norema Robinsoni ello ja juhtumised ühhe tühja sare peäl“, kuid siis juba tugevalt kärbitud ja muudetud kujul (vt Lorenzsonn 1842), teistsuguse publiku jaoks ning teistsugustes ühiskondlik-kultuurilistes tingimustes. Ometi leian, et trükiversiooni kõrval väärib ka käsikirja jäänud esimene tõlge, mis asub praegu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, põhjalikumat uurimist, sest see sisaldab palju väärtuslikku teavet eesti kirjanduse ja selle potentsiaalse lugeja kohta 19. sajandi alguses.

### **Robinsonaadide jõudmine eesti keelde**

Kui 1719. aastal ilmus Londonis Daniel Defoe „The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe...“ („Robinson Crusoe elu ja kummalised seiklused“), siis hakati seda kiiresti ja massiliselt tõlkima võõrkeeltesse – prantsus- ja saksakeelne tõlge ilmusid juba 1720, hollandikeelne 1721, tõlked teistesse keeltesse järgnesid neile kiiresti – ning valmistama sellest mitmesuguseid töötusi (vt Ullrich 1898). Defoe teose intensiivse tõlkimise, mugandamise ja töötlemise tulemusena tekkisid robinsonaadid – teosed, mille sisuks on laevaõnnetuse tagajärjel üksikule saarele sattunud tsiviliseeritud inimese võitlus metsiku loodusega ellujäämise nimel, enesele järk-järgult korrastatud ja mõtestatud eksistentsi loomine. Robinsonist sai kiiresti üks maailmakirjanduse arhetüüpseid karaktereid (vt Frenzel 2005). Pärast seda, kui prantsuse valgustaja Jean Jacques Rousseau oli oma kasvatusteaduslikus traktaadis „Émile ou de l'éducation“ („Émile ehk haridusest“, 1762; eesti keeles 1997) andnud Defoe teosele kõrge hinnangu ja soovitanud seda ainsa raamatuna lastele lugemiseks (Rousseau 1997: 195), lahvatas teksti muganduste buum, mis olid mõeldud lastele ja noortele. Neid tuntakse tänapäeval pedagoogiliste robinsonaadide nime all, sest neis on Robinson Crusoe seiklused esitatud noorele lugejale sobival ja huvipakkival moel.

Üks Euroopa populaarsemaid pedagoogilisi robinsonaade on saksa pedagoogi, koolikirjajani ja keeleteadur Joachim Heinrich Campe (1746–1818) „Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder“ (1779–1780, „Noorem Robinson. Lugemisraamat lastele“), kaheosaline mahukas romaan, milles Robinson Crusoe lugu on paigutatud raamjutustusse. Robinsoni seiklustest ja karmist ellujäämisvõitlustest üksikul saarel räägib selles raamjutustus pere lastele, kasulastele ja teistele kodakondsetele majahärra, kes kasutab ühtlasi võimalust oma väikeste kuulajatega läbi mängida ja harjutada kõik tegevused, mida Robinson üksikul saarel ette võttis. Selline kunstiline võte andis Campele võimaluse põhjalikeks pedagoogilisteks selgitusteks ja valgustusajastu lastekirjanduses laialt kasutatud sokraatilisteks dialoogideks laste ja täiskasvanu(te) vahel nii tuttavast kui ka eksootilisest floorast ja faunast, mitmesugustest tegevusaladest, põllutöödest, filosoofilistest, religioossetest ja moraalsetest põhitõdedest jms. Veelgi enam, lapsed mitte ainult ei arutle majahärraga Robinsoni tegude üle, vaid ka jäljendavad neid (nt meisterdavad endale Robinsoni eeskujul päevavarju ja reisikoti, kirjutavad Robinsonile kirju). See võimaldab teost vaadelda ühtaegu kui moraaliõpikut ja kui praktilise elu käsiraamatut. Campe teost peetakse üheks edukamaks saksa lasteraamatuks läbi aegade (Wild 2008: 76–77), kusjuures selle populaarsus ei piirdunud ainult saksakeelse kultuuriruumiga. Hermann Ullrichi 19. sajandi lõpul koostatud Defoe „Robinson Crusoe“ ja selle eeskujul sündinud robinsonaadide bibliograafia näitab, et juba esimese paarikümne aasta jooksul jõudis Campe pedagoogiline robinsonaad prantsuse, itaalia, hispaania, ladina, inglise, hollandi ja poola keelde, kusjuures mitmel juhul isegi eri tõlgetes. Lisaks veel selle arvukad mugandused ja edasiarendused nii saksa kui ka mõnes teises keeles (Ullrich 1898: 67–84, Stach 1970: 157–172).

Esimeseks eestikeelseks tervikteosena valminud robinsonaadiks võibki lugeda Lorenzsonni tõlget Campe noorsooromaanist.<sup>1</sup> Märkimist väärib asjaolu, et kui käsikirja tiitellehel on väga täpselt üles tähendatud, et tegu on Joachim Heinrich Campe (seal: Kampe) teose tõlkega ja isegi antud teada, et kasutatud on raamatu 7. trükki (1801), siis 1842. aasta trükiversioonis ei ole tiitellehel ega ka lühikeses eessõnas Campe nime üldse mainitud. Küll aga on trükiväljaande tiitellehel öeldud, et teose on „Saksa kelest Ma keele üllespannud H. G. Lorenzsonn, koolmeister Pernos“ (Lorenzsonn 1842: tiitelleht), mis näitab, et teose

---

1 Arne Vinkel ütleb, et kui olla päris täpne, jõudis esimene robinsonaad eesti keelde juba 18. sajandi lõpul, mil Friedrich Wilhelm Willmanni „Juttudes ja Moistatuses“ (1782) ilmus jutustus „Inkle ja Jariko“, mis sisaldab elemente prantslase Jean Mocquet' reisekirjast (1617) ja inglase Richard Ligoni teosest „Tõeline ning täpne lugu Barbadoose saarest“ (1657), „kus inimsööjate saare kaunitar päästab suguharu poolt vangivõetud inglasest meremehe, kes oma heategija hiljem orjaks müüb“ (Vinkel 1960: 725). Samalaadne lugu leidub ka Defoe teose 2. ja 3. peatükis, kus mauripoiss Xury aitab Robinsonil mereröövlite orjusest põgeneda, kuid Robinson müüb ta hiljem orjusesse. Veel on kultuurilooliselt huvipakkuv, et oma monograafias eesti rahvaraamatust mainib Vinkel Otto Wilhelm Masingule toetudes, et Defoe teost olevat 19. sajandi esimestel kümnenditel tõlkinud ka Haljala pastor Georg Christoph Sabler ja Põide pastor Wilhelm Andreas Fürchtegott von Agthe (Vinkel 1966: 179). Nende tõlketööde saatuse kohta ei ole paraku midagi teada. Robinsonaadide tõlgete kohta eesti keeles vt ka Mits 2012: 75–76.

tõkelisust ei ole varjatud. Võimalik, et tõlkija või ka kirjastaja on sellega soovinud mõista anda, et tõlge erineb lähteversioonist nii palju, et selle autori mainimine oleks ülekohtune. Kahjuks ei olnud mul võimalik siinse analüüsi jaoks kasutada Lorenzsonni tõlke aluseks olnud „Robinson der Jüngere“ 7. trükki 1801. aastast. On teada, et teose arvukates kordustrükides – 100 aastat pärast ilmumist oli sellest ilmunud juba rohkem kui 100 kordustrükki – on aegade jooksul tehtud väikesi muudatusi. Mulle oli kättesaadav 1860. aastal ilmunud 58. trükk teose 40. seaduspärasest väljaandest (1848), mis oli pühendatud Campe 100. sünniaastapäevale ja ilmus Ludwig Richteri kuulsate illustratsioonidega (Campe 1860). Selles on teose kaks osa, mis esmatrükis ilmusid eri köidetes, koondatud ühtede kaante vahele, nagu ka Lorenzsonni eestikeelsetes tõlgetes.

Campe teost on veel hilisemalgi ajal eesti keelde mugandatud. 1866. aastal ilmus sellest Haapsalu kirjamehe Gustav Ellerbergi (1830–?) versioon pealkirja all „Nore Robinsoni ello ja juhtumised ühhe tühja sare peal. Üks wägga armas luggeminne nore rahwa õppetusseks ja kassuks“ (vt Campe 1866), millest 1879. aastal tuli välja ka kordustrükk.<sup>2</sup> Ellerbergi tugevalt lühendatud ja mugandatud versiooni võib pidada laiale lugejateringile suunatud rahvaraamatuks, kus pisteliselt on küll säilitatud majahärra ja laste vestlusi sisaldav pedagoogiline raam, kuid kus muidu on Campe alustekst vaevalt äratuntav. Raamatu eessõnas ütleb Ellerberg, et kuigi „üks armas ja austatud Ma-rahwa sõbber“ enam kui kakskümmend aastat tagasi juba andis sellise raamatu välja, pidades ilmselt silmas Lorenzsonni 1842. aastal ilmunud mugandust, olevat mitu sõpra talle soovitanud teos „ueste välja-kivotada“ (samam, 3). Ta lisab, et on püüdnud teksti jaotada nii, et lugeja sellest väga ära ei tüdineks, mis arvatavasti vihjab kriitiliselt Lorenzsonni teose pikkadele peatükkidele, mis võisid olla lugemisega veel vähe harjunud maarahva jaoks väsitavad. Nii ongi tema kaheksandikformaadis (8°) 96-leheküljeline robinsonaad jagatud 24-ks 2–3-leheküljeliseks peatükiks, samal ajal kui Campe duodetsimaalformaadis (12°) 240-leheküljelises teoses on 31 umbes 5–7-leheküljelist peatükki. Ellerbergi eesmärk näib olevat edasi anda loo seikluslikkust, mitte noori lugejaid kasvatada, nagu seda teeb Campe.

Seda, kas ka hilisemal ajal veel keegi Campe „Noorem Robinsoni“ on eesti keelde vahendanud, peab näitama edasine uurimistöö, sest kokku ilmus kuni 1950. aastani, mil eesti lugejani jõudis esimene Defoe ingliskeelsest algtekstist lähtuv teos, tosinkond robinsonaadi (vt Robinsonaad 2004–2005), millest paljud olid vahendatud saksa keelest.

Lisaks sellele, et siinse uurimuse eesmärk on laiemalt tutvustada tõlkepärlit eesti ilukirjanduse algusaegadest ja pakkuda täiendust eestikeelsete robinsonaadidega tegelevatele tõlkeanalüüsidele (vt Soovik, Vaher 2012), soovin oma artikliga korrigeerida kaht eesti

---

2 Väljaandja Heinrich Laakmann reklaamis Ellerbergi tõlkemuganduse teist trükki laste värvilise pildiraamatuga „Robinson“ – see oli toonases eesti kirjanduselus üsna haruldane nähtus (vt Arust 2013).

kirjandusloos kinnistunud seisukohta. Kõigepealt tahan ümber lükata väite, justkui oleks Lorenzsonni Campe „Noorema Robinsoni“ käsikirjaline tõlge ja trükis ilmunud mugandus rahvaraamatud, sest neid käsitletakse alati koos rahvaraamatutega. Aarne Vinkel on küll kirjutanud põhjaliku monograafia eesti rahvaraamatust, kuid rahvaraamatu mõiste eksplitsiitset definitsiooni ta selles kusagil ei paku. See on ka arusaadav, sest ta haarab selle mõiste alla liiga palju trükiseid, mida ongi raske üheselt määratleda. Uurimuse sissejuhatavast peatükist võib küll noppida rahvaraamatu atribuute, nagu näiteks „laiale lugejaskonnale suunatud“, „vähenõudlik massilektüür“, „ajaviite- ja põnevuskirjandus“ (vt Vinkel 1966: 9–13) ja „Eesti kirjanduse ajaloo“ 1. köite vastavast peatükist, mille on samuti koostanud Vinkel, lisandub määratlus „sentimentaalne juturaamat“ (EKA I 1965: 444). Kuid kui lugeda tema monograafiat tervikuna, võib jõuda seisukohale, et igasugune ilmalik lihtrahva jaoks mõeldud kirjandus on määratletav rahvaraamatuna, sest ta paigutab rahvaraamatute alla ka kooli- ja juturaamatud, kalendrikirjanduse, ajalehed jms. Leian, et see on liiga lai ja ebatäpne üldistus, sest nivelleerib igasuguse žanrispetsiifika ja kunstilise taseme erinevused, mis on varastel eestikeelsetel ilmalikel trükistel ometi olemas.

Rahvaraamatud jõudsid Eestisse saksa kultuuri kaudu: saksakeelsed teatmeteosed iseloomustavad 18. ja 19. sajandi alguse saksa rahvaraamatuid (mille ajalugu ulatub tegelikult tagasi 15. sajandisse) märksõnadega „odav, anonüümne trükis massidele“, „lektüür väheharitud publikule“, „meelelahutuskirjandus“, „järk-järguline kvaliteedi langus kujunduses, trükitehnikas, illustatsioonides“, „sisulised mugandused, järeleandmine alamklasside maitsele“, „kompileerimine ja kokkukirjutamine autori kunstikavatsusliku loomingu asemel“ (von Rath 1937: 531, von Wilpert 1989: 1008). Lisaks on neis saksakeelsetes leksikoniar tiklites nimetatud rahvaraamatu tüüpilisi esinemisvorme, milleks on seiklus- ja rüütliromaanid, valmi- ja novellikogud, fantastilised reisikirjeldused, naljajuttude kogumikud jms. Just need atribuudid ja žanrimääratlused ning tegelikult ka Vinkeli pakutud atribuudid iseloomustavad tekste, mida oleme eesti kirjanduses tavaliselt harjunud rahvaraamatutena määratlema, nimelt Jenoveva, Griseldise, Mai Roosi, Luige Laosi, kilplaste jt lugusid, mis levisid Eestis 19. sajandil massiliselt. Ka mitmed Defoe „Robinson Crusoe“ valmistatud mugandused ja nende tõlke(muganduse)d on määratletavad rahvaraamatutena, kuid mitte Campe pedagoogiline robinsonaad ega ka Lorenzsonni tõlked sellest. Saksa laste- ja noortekirjanduse uurijate eeskujul võiks Lorenzsonni tõlkest ja mugandusest rääkides kasutada täpsemaid määratlusi nagu „valgustusliku sisuga seiklusromaan“ (Wild 2008: 75) või „filantroopiline kasvatusromaan“ (Stach 1970), sest need kujutavad endast nõudlikku lugemisvara, mille eesmärk on laiendada lugeja silmaringi nii loodusteaduse, mitmesuguste töövõtete kui ka moraaliõpetuse vallas, pakkuda talle ühtaegu meelelahutust ja sõnakunsti.

Teine eksiarvamus, mida soovin siinse artikliga korrigeerida, seisneb selles, nagu oleks esimene eestikeelne robinsonaad Tartu kooliõpetaja Johann Thomassoni (ka Thomassoni) tõlkemugandus saksa pietistliku noorsookirjaniku Christoph von Schmid'i jutustusest

„Gottfried der Einsiedler“ (1829) pealkirjaga „Weikisi Hanso luggu tühja sare peäl“ (1839) (vt EKA I 1965: 444–445, Annus jt 2001: 52, Järv 1989: 38). Kuigi trükis ilmus Thomassoni tõlgitud robinsonaad tõepoolest varem kui Lorenzsonni Campe-mugandus, peaks suurema au ja kuulsuse eesti kirjandusloos pälvima siiski Lorenzsonni töö. Esiteks seetõttu, et selle algversioon valmis ligi paarkümmend aastat Thomassoni rahvaraamatust varem, kuigi ei pääsenud trükki, ja teiseks seetõttu, et Lorenzsonni töö on kunstiliselt ja ka tõlketehniliselt kõrgemal tasemel kui Thomassoni oma.

### **Eestikeelne kirjasõna ja selle lugeja 19. sajandi alguses**

Lähtudes DTSi juhtteoreetiku Gideon Toury sõnastatud normiteooriast, analüüsin alljärgnevalt Lorenzsonni tegevust Campe filantroopilise kasvatusromani tõlkimisel. Kaasan arutluse ka olemasoleva info tõlkeprotsessi teiste osaliste kohta (nt mentor, tõlke hindaja, kirjastaja), kuigi need andmed on üsna katkendlikud. Kõigepealt pakub huvi toonane eestikeelne kirjasõna ja selle võimalik lugejaskond, mis aitab leida vastuseid küsimusele, miks on tõlkimiseks valitud selline teos, kellele see on suunatud ja milleks. Toury teooria järgi kuuluvad need küsimused nn eelnormide (*preliminary norms*) kategooriasse.

Kui vaadata retrospektiivse rahvusbibliograafia 1. köidet, mis hõlmab aastaid 1525–1850, ja selle teemaregistrit (Annus 2000: 609–612), siis võib sealt välja lugeda, et kuni 19. sajandi esimeste kümnenditeni moodustasid eestikeelse tekstikorpuse põhiliselt kolme tüüpi tekstid. Kõige mahukam oli usuline kirjandus, mille alla kuulusid mitmesugused piibli seletamise raamatud, jutluseraamatud, evangeeliumid ja epistlid, palveraamatud, lauluraamatud jms. Teiseks võib nimetada kalendrid ja kolmandaks kooliraamatuid, s.t aabitsaid ja katekismusi, mis olid samuti valdavalt usulise sisuga. Ilmalikku kirjandust, näiteks juturaamatuid, luule- ja laulukogusid või valme, oli selleks ajaks ilmunud napilt paar-kolmkümmend nimetust ja populaarteaduslikke nõuandeid igapäeva elu korraldamiseks (nt põllumajanduse, hügieeni, aianduse vms teemal) veelgi vähem. Praktilisi nõuandeid ja soovitusi igapäeva elu korraldamiseks leidis ka kalendrites, kooliraamatutes ja valgustusliku sisuga juturaamatutes. Valdav osa toonasest eestikeelsest kirjandusest oli tõlkemuganduslik ja pärit saksa keelest või jõudnud eesti keelde saksa keele vahendusel, tõlkijateks-mugandajateks enamasti baltisaksa literaadid. Kui heita lähem pilk toonasesse ilmalikku kirjandusse, mille alla võib liigitada ka Campe pedagoogilise robinsonaadi tõlke, siis moodustasid enamiku sellest paarikümneleheküljelised väikesformaadilised jutukesed või vestlused kahe talupoja vahel. Vaid Friedrich Wilhelm Willmanni, Friedrich Gustav Arveliuse ja Johann Wilhelm Ludwig Luce juturaamatud ületasid mahult 100 lehekülje piiri (vt Willmann 1782, Arvelius 1782, 1787, Luce 1807, 1812). Nende tagasihoidlike näitajate taustal näib Lorenzsonni ettevõtmine olevat tõeline hiigelpjekt, sest Campe kaheosaline „Noorem Robinson“ hõlmas eri formaatides 300–400 lehekülge. Nii mahukat juturaamatut ei olnud eesti keeles varem ilmunud.

Veelgi tähelepanuväärsem on asjaolu, et nii Campe romaan kui ka Lorenzsonni tõlkekäsikiri olid mõeldud noorele lugejale. Sellele sihtrühmale ei olnud eesti keeles kuni 19. sajandi alguseni veel ühtki teist nii mahukat teost ilmunud. Ilmalik kirjandus jõudis toona noorema eestikeelse lugejani mõne üksiku aabitsa- või kalendrijutu ja -luuletuse või juturaamatu palakesena. Arvan, et ei eksi, väites, et nii mahukad teosed nagu Campe robinsonaadi tõlge jõudsid eesti laste ja noorteni alles 20. sajandi teisel ja kolmandal kümnendil. Seetõttu võib öelda, et Lorenzsonni ettevõtmine oli ka eesti laste- ja noortekirjanduse seisukohast ajaloolise tähtsusega, kuigi selle potentsiaal jäi omal ajal realiseerimata. 20 aastat hiljem Pärnus Friedrich Willem Bormi trükikojas ilmunud raamat ei olnud enam suunatud noorele lugejale (eemaldatud oli pedagoogiline raam ja sellest tulenevalt tehtud ka tuumjutustuses kärpeid), vaid kogu maarahvale, kuigi nii teose tiitellehel kui ka eessõnas on eksplitsiitselt öeldud, et tegu on „issiärranis nore rahwa õppetuseks“ mõeldud trükisega. Ei ole teada, kas trükiteose adressaadi muutmise taga oli kellegi soovitus või oli see Lorenzsonni enda otsus. Igatahes ei teinud tõlkekäsikirja (esimese kahe poogna) retsensent Nikolai Mühlberg, keda Õpetatud Eesti Selts käsikirjale hinnangut andma volitas, sellekohaseid ettepanekuid. Ta piirdus vaid üksikute tõlkeapsude ja stiili ebakõlade loetlemisega (Mühlberg 1841).

Selline olukord, kus esialgselt lastele ja/või noortele mõeldud kirjandusteosest saab eestikeelses tõlkes midagi muud, on eesti vanemas ilmalikus kirjanduses üsna sagedane – nii mõnigi 18. sajandi lõpust, 19. sajandi algusest pärit valgustusliku sisuga eestikeelne juturaamat on tegelikult tõlkemugandus saksa laste-, noorte- või koolikirjandusest (vt Mattheus 2012). Baltisaksa literaadid, aga ka esimesed eesti päritolu kirjamehed, kes neid tekste eesti lugejale vahendasid, muutsid need eesti keeles kas kahese adressaadiga teoseks, s.t teoseks, mis oli mõeldud nii täiskasvanutele kui ka lastele, või kaksikadressaadiga teoseks, s.t teoseks, mis oli küll mõeldud täiskasvanutele, kuid mida võisid lugeda (või kuulata) ka lapsed ja noored (vt Krusten jt 2006: 9). Sellise sammu taga võib aimata eesti talurahva intellektuaalset alahindamist ja võrdsustamist lapsemeelse lugejaga, millele juhtisid juba 19. sajandi alguses ajakirja *Beiträge* IV numbris (1815) tähelepanu Otto Wilhelm Masing (Altoa 1977: 15) ja kalendritekstidele tuginedes XII numbris (1818) Abram Holter (EKA I 1965: 327, 338; vt ka Undusk 2011: 570). Selliste teoste sihtrühma laiendamine lastelt ja noortelt kõikidele lugejatele oli toonase eestikeelse kirjasõna olukorda ja ka lugejate lugemisoskust arvestades ainuõige samm, sest muidu oleks need tõlke(muganduse)d jäänud trükis võib-olla hoopis ilmunud. Samas tuleks need teosed kaasata ka eesti laste- ja noortekirjanduse korpusesse ja arvestada sellega, et need on olulist rolli mänginud selle kujunemisel, nagu olen näidanud oma doktoritöös (vt Mattheus 2012).

Rääkides eestikeelsest kirjasõnast 19. sajandi esimeses pooles, kerkib kõige teravamana esile rahva lugemisoskuse probleem. Kuigi statistilisi andmeid selle aja kohta on vähe või on need ebausaldusväärsed, sest põhinevad seda hinnanud pastorite isiklikel töökspidamistel ega hõlma kõiki eestikeelse elanikkonna kihte (andmeid leidub enamasti vaid nekrutite



kohta), näitavad need vähesedki, et lugemisoskus ei olnud toona eesti talurahva hulgas veel piisavalt levinud. Eestimaal oskas 18.–19. sajandi vahetusel lugeda umbes 40% talupoegadest, Liivimaal umbes 55–60% talupoegadest ja Saaremaal veidi rohkem (vt Naber 1989: 284–287). 19. sajandi esimestel kümnenditel olukord halvenes mitmetel põhjustel: kavandatud koolikorralduslikud reformid seiskusid riigi keskvoimu ja rüütelkonna toetuse puudumise tõttu, baltisaksa mõisnikud ei olnud huvitatud alamastme talurahvakoolide asutamisest, talurahvas oli mõisatööga raskesti koormatud, maad oli laastanud 1812. aasta sõda jne (vt Ernits 1989: 301–320, 345–354) ning lugeda oskajate arv tõenäoliselt vähenes. Endiselt jäi oluliseks koduõpetus, mida aga mõjutas omakorda koduste lugemisoskus ja loomulikult ka rahva vaesus, sest raamatud olid kallid ja need üksikud, mis olemas olid, pidid vastu pidama mitukümmend aastat.

Kui lugeda „Eesti kooli ajaloo“ esimese köite (1989) 19. sajandi esimesele poolele pühendatud osi, siis võib arvata, et tol ajal mõisteti lugemise all etteantud ja seega harjutatud kirjatööde (mehhaanilist) ette- või peastlugemise oskust, mitte võõra teksti n-ö mõistusega lugemist, kusjuures esmajoones oli lugemine tähtis jumalasõnast osa saamiseks, mitte igasuguse kirjanduse mõistmiseks. Teemakohastes allikates kirjutataksegi, et eesti talurahvas seostas lugemist pikka aega enamasti mõisa- ja kirikusundusega, sest ilma lugemisoskuseta ei pääsenud leeri ega saanud abielluda. Raamatuloolase Kaja Noodla sõnul, kes on uurinud eestlaste lugemisharjumusi 18. ja 19. sajandil, pidi raamat vanadele eestlastele „olema mingiks otstarbeks, nagu olid palveraamat, lauluraamat, kalender. Juturaamatu lugemise harjumus hakkas tulema möödunud [19.] sajandi 30-ndate aastate lõpul, kuid sellesse suhtuti kaua kui ajaraiskamisse.“ (Noodla 1975: 1373.) Eestlaste lugemisoskus hakkas paranema tänu talurahvakoolide rajamise hoogustumisele alles 1850. aastatel, Lõuna-Eestis ehk ajaloolisel Liivimaal mõnevõrra varem (Ernits 1989: 354–369). Sellele aitas kaasa ka õppetöö sisu mitmekesisumine, koolikohustuse pikenemine ja rangem järelevalve selle üle ning õpetajate parem väljaõpe. Kuid endiselt edenes eestlaste lugemisoskus väga visalt, sest enamiku talulaste haridus piirdus külakooliga, mitmekesisemat õpetust pakkunud kihelkonnakoolides käinud laste arv ulatus vaid paari protsendini kooliharidust saanute üldarvust (vt samas, 364–365). Seetõttu ei ole mõtet ka imestada, et alles 19. sajandi lõpus ei olnud ilmalik raamat talurahva hulgas enam väga haruldane (Noodla 1975: 1370). Niisiis võib öelda, et arvestades eestlaste tagasihoidlikku lugemisoskust, mitte-usulise sisuga kirjanduse vähest väärtustamist ning sedagi, et lastele ja noortele suunatud lugemisvara alles hakkas üldkirjandusest eristuma, olid tingimused Campe „Noorema Robinsoni“ eestikeelse tõlke vastuvõtuks 19. sajandi alguses väga ebasoodsad.

Ometi võttis Lorenzsonn sellise suuremahulise tõlketöö ette ja pühendas sellele mitu aastat oma elust. Sellise tegevuse tagamaade ja ajendi üle võib vaid spekuloida, sest kindlaid andmeid selle kohta napib, kuid üht-teist võib siiski oletada.<sup>3</sup>

---

3 Alljärgneva eest võlgnen tänu artikli anonüümsele retsensendile, kes pakkus välja veenva mõttekäigu Lorenzsonni tegevuse seletuseks.

Vaadates Lorenzsonni elulugu, võib arvata, et tõlketegevuse taganttõukajaks oli tema õpetaja ja mentor Johann Heinrich Rosenplänter. Lorenzsonn, kes oli Pärnus ja selle lähiümbruses tegutsenud eesti soost kangru poeg, sai esialgu koolitarkust Pärnu kreiskoolis ja seejärel Rosenplänteri kodus 19. sajandi teisel kümnendil tegutsenud Eesti Koolmeistrite Koolis (Anvelt 1979: 283, Paatsi 2002: 798). Kuigi täpsemalt ei ole teada, „[m]illal Lorenzsonnist J. H. Rosenplänteri õpilane sai, kaua õpetamine kestis ja kuidas see toimus“ (Anvelt 1979: 283), võib siiski arvata, et Rosenplänter lasi oma eesti soost kasvandikel üles kirjutada eestikeelseid tekste, sh rahvajutte ja/või tõlkida tekste saksa keelest eesti keelde, et selle abil uurida, kuidas nad eesti keelt kasutavad.<sup>4</sup> Mõned tema kasvandike tekstidest ilmusid näiteks tema välja antud Beiträges (EKA I 1965: 331–333), teised, k.a Lorenzsonni tõlkekäsikiri, on säilinud Rosenplänteri vaimse pärandi hulgas, mida hoitakse praegu Eesti Kultuuriloolise Arhiivis. Saksa keelt oskava Lorenzsonni üheks õppeülesandeks Rosenplänteri koolis kujunes Campe „Noorema Robinsoni“ tõlkimine eesti keelde, kusjuures Rosenplänter arvatavasti juhendas ja kontrollis seda protsessi.

Miks langes valik just Campe teosele, ei ole teada, küll aga on teada, et Rosenplänter kavatses 1820. aastate alguses määrata Lorenzsonni enda asutatava nn Lancasteri tüüpi kooli õpetajaks, milles õppetegevus pidi põhinema õpilaste omavahelisel vastastikusel õpetamisel. Paraku ei saanud ta sellise kooli asutamiseks luba ja asi jäi katki. Edasi toetas Rosenplänter Lorenzsonni püüdlusi saada Pärnu Elisabethi kiriku kõstriks, kes pidi valdama nii eesti kui ka saksa keelt ja kelle ülesannete hulka kuulus ka kõstrikskooli pidamine. Lorenzsonn töötaski sellel ametikohal aastatel 1825–1829 ja asus seejärel Pärnu poisslaste elementaarkooli õpetaja kohale, kuhu jäi kuni surmani 1847. aastal. Tema koolis õppisid nii saksa kui ka eesti soost lapsed, õppekeeleks oli saksa keel. Lisaks lugemisele ja usuõpetusele õpetati seal kirjutamist, arvutamist ja laulmist, teatud perioodil ka geograafiat ja ajalugu (vt Anvelt 1979: 283–286, Ernits 1989: 338). Campe teose valikul võis niisiis lisaks selle kasvavale populaarsusele Saksamaal ja kogu Euroopas kaasa rääkida asjaolu, et tegu on filantroopilise kasvatusromaaniga, kus uusi teadmisi omandatakse dialoogide ja praktiliste harjutuste kaudu, mis oleks Lancasteri kooli õppemeetodi tundmaõppimiseks hästi sobinud. Väheoluline ei ole ka see, et tõlgitav tekst pidi noorele inimesele huvi pakkuma ja sisaldama kasulikku informatsiooni, mida oleks saanud oma tulevastele õpilastele edasi anda – tingimused, mida Campe teos suurepäraselt täidab. Kuna tegu on mahuka teosega, siis pidi selle ümberpanemine eesti keelde võtma vähemalt paar aastat, mis tähendab, et Lorenzsonn

---

4 Näiteks kirjutab Vello Paatsi oma magistritöös sellest, et Rosenplänteri Eesti Koolmeistrite Koolist on meieni säilinud kaks käsikirjalist geograafia õpperaamatut, mis kokku köidetult kannavad pealkirja „Andres und Jagub's Geographie nach Gaspari's erstem Cursus. Pernau 1816“ ja kujutavad endast kahe tema kasvandiku, Torist pärit Murro Jurri Andrese ja Taali mõisast pärit Tamme Andrese Jagubi üleskirjutust Tartu Ülikooli geograafiaprofessori ja Rosenplänteri-aegse rektori A. Ch. Gaspari geograafiaõpikust, mille Rosenplänter neile võimalikult vigases eesti keeles ette luges ja mida ta siis hiljem redigeeris (Paatsi 1993: 75).

alustas sellega 1820. aasta paiku (käsikiri valmis 1823), vähem kui 20 aasta vanusena, võimalik, et ajal, mil ta ootas otsust Lancasteri kooli asutamise kohta.

Kokkuvõtteks võib öelda, et nii teose tõlkimise idee kui ka väljavalitud tekst pärinevad suure tõenäosusega Lorenzsonni õpetajalt ja mentorilt Rosenplänterilt ja selle eesmärk oli ennekõike oma kasvandiku keeleoskuse arendamine ja eesti keele uurimine. Käsikiri, mis pakkus tekstinäidet ajastutruust eesti keelest, jäi Rosenplänteri valdusse (vt H. 1832: 20–21). Ühtlasi oli see õpetajale vaevatasuks Lorenzsonni õpetamise ja ülalpidamise eest. Arvatavasti valmis käsikirjast mitu ära kirja, sest paarkümmend aastat hiljem, mil rahva haridustase ja ka kirjastamisolud olid Eestis juba mõnevõrra muutunud ning 1838. aastal loodud Õpetatud Eesti Selts alustanud oma estofiilset tegevust, otsustas Lorenzsonn oma noorpõlve suurtöö siiski trükki toimetada. Leo Anvelt oletab, et teda võis tagant kannustada ka oma noorema venna Caspar Franz Lorenzsonni edu „Jenoveva“ töötõlusega, mis ilmus 1839. aastal ja hiljem veel mitmes kordustrükis (Anvelt 1979: 286). Igal juhul on teada, et Lorenzsonn pöördus 1841. aasta kevadel ÕESI poole käsikirja esimestele poognatele hinnangu saamiseks ja sai vastuseks, et selts peab teose tõlkimist „ülimalt rõõmustavaks“ ja soovib südamest selle peatset lõpuleviimist (samal, 287). ÕESI liikme, tõlkija ja keeleuurija Nikolai Mühlbergi koostatud hinnang, mis oli Anveldi arvates küllap aluseks ka seltsi ametliku hinnangule, on üsna napp (3 lk). Selles tõstetakse positiivsena esile, et tõlkija ei ole tõlkinud sõna-sõnalt, kuid samas laidetakse, et paljud kohanimed on kirjutatud rahvapäraselt moonutatud kujul, nt *Hamburri*, mitte *Hamburgi*, ning esineb ka lokaalkeelendeid, nt *parrajate*, mitte *parrajaste*, *õiete palju*, mitte *õige palju* (Mühlberg 1841).

1842. aastal trükkis ilmunud raamat, mida oli küll tugevasti kärbitud ja kohendatud, kuid mis hõlmas ikkagi 240 lk, maksis siinse artikli anonüümse retsensendi leitud andmetel 40 hõbekopikat. See oli mitu korda kallim kui näiteks mõni aabits, mis tähendab, et tegu oli raamatuga, mille ostmiseks lihtrahval arvatavasti raha ei jagunud. Teose trükiarv ei ole teada, kuid kordustrüki jaoks igatahes niipea vajadust ei tekkinud. Võib oletada, et alles 1866. aastaks oli teos enam-vähem läbi müüdnud, sest siis ilmus Ellerbergi tõlkemugandus Campe teosest, millest oli eelnevalt juba juttu.

### **Tõlkeprotsess konkreetsete tõlkeotsuste valgusel**

Teise sammuna vaatlen, mida võib järeldada Campe „Noorema Robinsoni“ tõlkimise ja 19. sajandi alguse eesti kirjanduselu kohta Lorenzsonni langetatud keelelis-stiililisi tõlkevalikuid analüüsid ehk alljärgnev puudutab Toury teooria alg- ja tegevusnorme (*initial norms*, *operational norms*). Juba pealiskaudsel sirvimisel on näha, et käsikirjalises tõlkes apelleerib Lorenzsonn adekvaatsusele Campe tekstiga, kuid trükkis ilmunud teos püüab ennekõike sobitada eestikeelsesesse kultuurikonteksti, olla vastuvõetav sihtlugejale. See on ka ootuspärane, sest kui tõlkekäsikiri oli mõeldud keeleoskuse lihvimiseks, siis selliste tõlgete puhul pannak-

segi rõhk ennekõike lingvistilisele täpsusele ja lausekonstruktsioonide korrektsele edasiandmisele, avaldamisperspektiivi puhul tuleb aga arvestada vastuvõtja ootushorisondiga.

Kõigepealt peatun tõlkekäsikirjal, mille kohta võib väita, et Lorenzsonn püüdis siin edasi anda Campe teose iga nüansi, olla eri tekstitasanditel võimalikult üksüheses vastavuses algteosega. See avaldub esiteks selles, et ta on eesti keelde vahendanud kogu teksti, s.t nii raamjutustuse, kus majahärra ja lapsed, vähemal määral peresõbrad vestlevad omavahel Robinsonist, kui ka tuumjutustuse, kus majahärra pajatab Robinsoni seiklustest. Isegi mõned joonealused märkused, kus teose autor on lugejale midagi selgitanud või täpsustanud, on eesti keelde pandud. Eestikeelsest tõlkest on välja jäänud vaid Campe mahukas eessõna, kus ta selgitab lugejale oma eesmärgi (kokku 6), loo paigutamist raamjutustusse pedagoogilistel kaalutlustel ja avab Robinsoni seikluse kolmeosalise ajalise struktuuri (Robinson on saarel täiesti üksi ja ilma tööriistadeta, saab toetuda vaid oma mõistusele ja käteosavusele; Robinson leiab kaaslase; Robinsoni saarel peatub Euroopa laev). Teose esmatrükiga koos ilmunud eessõna on ära trükitud kõikides hilisemates saksakeelsetes „Noorema Robinsoni“ väljaannetes, alates 7. trükist lisati sellele veel teisigi lühikesi eessõnu, mille sisuks oli autori rõõm teose lakkamatu edu üle nii kodu- kui välismaal ja selgitus, et hilisemates trükkides on tehtud vaid üksikuid keelelisi parandusi. Need eessõnad eestikeelses tõlkes puuduvad.

Teisena torkab silma, et Lorenzsonn on oma tõlke liigendanud peatükkideks täpselt samamoodi kui Campe ja nimetanud need tema eeskujul õhtuteks („Esimene õhto“, „Tõine õhto“ jne). Mõnevõrra ootamatuna mõjub esialgu, et Campe teoses on 31 õhtut, kuid Lorenzsonnil vaid 30. See tuleb sellest, et Campel on kuuteistkümnnes ja seitsmeteistkümnnes õhtu kirjutatud kokku üheks lühikeseks peatükiks, mille järel ta jätkab kaheksateistkümnenda õhtuga, kuid Lorenzsonn on selle kokkukirjutatud peatüki nimetanud kuuteistkümnendaks õhtuks ja jätkab seejärel seitsmeteistkümnendaga. Nii tekibki tõlkes nihe peatükkide/õhtute loendamisel. Vaid paaris kohas on Lorenzsonn peatükkide/õhtute piiri veidi nihutanud, viinud mõne peatüki lõpulause(d) järgmisse peatükki (nt üleminek 8.–9. ptk-le) või vastupidi, kuid mingeid sisulisi muudatusi need kaasa ei too. Siin-seal on Lorenzsonn tekstiplokke tugevamalt liigendanud kui Campe, s.t toonud sisse lisataandridu, kuid neilgi ei ole sisulist tähtsust, need pigem hõlbustavad teksti lugemist.

Kolmas aspekt, mis võimaldab rääkida käsikirjalise tõlke tugevast orienteeritusest saksa-keelsele tekstile, puudutab loo tegevuspaika, sündmuste toimumise aega ja tegelasi, mille Lorenzsonn on Campelt enam-vähem muutumatuna üle võtnud. Tema tõlkes jutustab isa lastele Robinsonist 1779. aasta sügistelvel ühes Hamburgi eeslinnas, pere plaanib väljasõite Travemündesse ja teistesse lähedalasuvatesse paikadesse, Elbe jõest räägitakse kui meie Elbest, šokolaadi joomine on laste igapäevane tegevus jne. Eriti kummaliselt mõjub täpsete kuupäevade mainimine, mis tulevad mängu siis, kui lapsed hakkavad isa ärgitusel Robinsonile kirju kirjutama (7. ptk/õhtu). Hilisemates saksakeelsetes väljaannetes, ka selles, mida mina konsulteerisin, on laste kirjade alt täpsed kuupäevad ära jäetud, mis on ka mõistlik, sest

need tekitaksid eri põlvkondade lugejates tarbetuid küsimusi. Lugu oli ju mõeldud näidisenä, mida iga isa või õpetaja saaks lastele ette lugeda/jutustada, mitte kunagi ammu toimunud seikluse pajatusena.

Huvitav on jälgida tegelaste nimesid Campel ja Lorenzsonnil. Üht-teist kattub, üht-teist on tõlkes kergelt mugandatud. Pere kõige pisem laps on nii Campel kui Lorenzsonnil Lotte ja peresõbrad on härrad R. ja B., kuid poiste nimed on tõlkija eestipärasemaks mugandanud: Gottliebist on saanud Kotlep, Nikolasest Niggulas, Johannes on jäänud Johanneseks, kuid ta esineb tõlkes aeg-ajalt ka Juhhanina (tihti ka lühendatult lihtsalt Juhh.), Dietrichist on saanud Tiedrik ja Friedrichist Prits (ka Writs). Isal nime ei ole ja teda kutsutakse lihtsalt isaks, ema nimi on Maria. Robinsoni papagoi on Pol nagu Campelgi ja pärismaalasest kaaslane esialgu Freitag ehk nagu tõlkija selgitab, saksa keeles 'reede', sest Robinson tuletas selle nädalapäevast, mil lõppes tema üksindus. Kuid õige pea ja ilma mingi kommentaarita saab ka eesti-keelses tõlkekäsikirjas tema nimeks Rede/Redi, nagu ta esineb läbivalt ka 20 aastat hiljem ilmunud trükiversioonis. Papagoi nimi jääb trükiteoses endiselt Pol'iks.

Kui liikuda edasi konkreetsete tõlkelahenduste juurde, siis võib siin eristada leksikaalseid, semantilisi ja grammatilisi probleeme, millega tõlkijal on tulnud rinda pista. Leksikaalsel tasandil kerkivad üles sõnavaraga seotud küsimused, mida sageli lahendatakse otselaenamise teel, semantilisel tasandil otsitakse tähendusvasteid sõnadele, väljenditele või lausekonstruktsioonidele, mis sihtkeeles puuduvad, ja grammatilisel tasandil tegeletakse arvu, käände, grammatilise aja, sõnaliigi ja süntaksi küsimustega. Kuna tekst on mahukas ja mitmesugusest teabest küllastunud, on selles ka probleemkohti palju. Toon alljärgnevalt välja vaid mõned näited igast tõlkeprobleemide tasandist.

Leksikaalsel tasandil torkavad kõige enam silma otselaenud, mis tähistavad eksootilisi taimi, loomi, maitseaineid, võõrapäraseid kohanimi jms. Mõnikord on need muutumatul kujul üle võetud, teisel ortograafiliselt kohandatud eesti keele reeglitega. Taimedest ja loomadest esinevad järgmised: *Schildkröte* – eesti k *Siltkröt* (kilpkonn), *Zuckerrohr* – eesti k *sukropilliroog*, *Zitrone* – eesti k *sitron*, *Türkischer Weizen* – eesti k *Türgi nissu* (mais), *Schokolade* – eesti k *sookolad*, *Brotfruchtbaum* – eesti k *leiwa-pu*, *Papagei* – eesti k *pabokoi* jt. Geograafilistest paikadest ja nendega seotud isikutest võiks mainida järgmisi: *Guinea* – eesti k *Kinea*, *Calais' Kanal* – eesti k *Kalä merre kael*, *Quebeck* – eesti k *Kwebekki-linn*, *Brasilien* – eesti k *Brasilia-ma*, *Neu-Seeland* – eesti k *Uus-Seeland* (Uus-Meremaa), *Spanier* – eesti k *Spania-mees* (hispaanlane) jt.

Vello Paatsi magistritööd „Eestlase geograafiline silmaring ja geograafiaõpetuse algus (kuni 1850. aastani)“ ja selle lisasid (Paatsi 1993) lugedes võib näha, et paljud Lorenzsonni pakutud geograafilistest terminitest on – võib-olla kergelt modifitseeritud kujul – juba enne teda eesti keeles kasutust leidnud, mis tähendab, et pioneeritööd ei ole tõlkija siin teinud. Siiski ei ole ta kõiki juba olemasolevaid vaseid arvesse võtnud, mis räägib teatavast terminoloogilisest ebajärjekindlusest. Näiteks olid Rosenplänteri Koolmeistrite Kooli kasvandikud,

kelle käsikirjalistest geograafiaõpikutest oli eelnevalt juttu, maisi oma 1816. aastast pärit töödes juba *maisiks* nimetanud (Paatsi 1993, Lisa 2: 125), mitte enam saksa keele eeskujul *Türgi nisuks*, nagu teeb Lorenzsonn. Ka *Siltkröt* kui otselaen saksa keelest kilpkonna tähistamiseks näitab, et Lorenzsonn ei tundnud või ei kasutanud mingil põhjusel eesti keeles käibel olevaid vasteid *Kernane kann*, mille oli käibele toonud Heinrich Göseken juba 1660. aastal (vt samas, Lisa 3: 127), või *kummi-kon*, mida kasutati Piibli esmatrükis 1739. aastal. Trükiversioonis ütleb Lorenzsonn aga kilpkonna kohta juba *Siltkröt* ehk *kummiga kann* (Lorenzsonn 1842: 26). Siiski leidub Lorenzsonni käsikirjas ka mõningaid looma-, taime- või geograafiliste paikade nimetusi, mis esinevad eesti keeles esmakordselt või esimesi kordi, nt *lama* (laama), *muskwitu/muskito* (moskiito), *kokuspähkle*, *Rohelised Mäesaared* (Roheneemesaared), *Karibia Saared* jt, mis tähendab, et tema tõlkekäsikiri väärib eestikeelsete loodusteaduslike terminite juurutamise kontekstis tähelepanu.

Leksikaalse tasandi elementide hulka kuuluvad ka teoses esinevad onomatopoeetilised väljendid, mis Lorenzsonn on saksa keelest kas muutumatuna või väheste ortograafiliste kohendustega üle võtnud (nt *Krack! Krack* – eesti k *Krak! Krak!* ragiseb laev meretormis; *pfui!* – eesti k *Wi!*; *Puff!* – eesti k *Puhw!* jt). Ometi on eesti keel loodushäälte matkimisel väga varjundirikas ja kindlasti oleks leidunud toodud näidetele ka omakeelseid vasteid.

Mõnikord on Lorenzsonn püüdnud puuduvat eestikeelset vastet leida ümberütlemise või tähenduse selgitamise abil ja need näited võib liigitada semantiliselt tasandi probleemide alla. Siingi on kõige keerulisemaks osutunud loodusteaduslikud terminid, aga ka mitmesugused füsioloogilised nähtused. Näiteks võib tuua võõrliigi *Austern*, millest on tõlkes ümberütlevalt saanud *konna-karbid*, trükiversioonis ka *austri* ehk *soja ma konna karbid* (Lorenzsonn 1842: 21), või *Austernbank*'i, mida on tõlkes selgitatud kui *konna-* ehk *konna-karbi-jugga*. Tänapäeval kasutame nende võõrapäraste organismide tähistamiseks otselaene *austrid* ja *austripank*, kusjuures võib vist kindel olla, et ei teadnud inimesed toona ega tea ka tänapäeval paljud, mida need endast tegelikult kujutavad. Taimed või loomad, mis olid tõlkijale väga võõrad, on jäänud ka lihtsalt tõlkimata või seletatud lahti oma sõnadega. Näiteks on jäänud tõlkimata *Kampeschenbaum*, mis on Mehhiko lõunaosast Campechist pärit puu, mille puit keetmisel annab värvi ja mida kasutatakse värvimisel, või *Papiermaulbeerbaum*, mis on mooruspuuliste perekonda kuuluv puu, millest valmistatakse paberit. Käsikirjalises tõlkes tutvustab Lorenzsonn seda viimatimainitud puud mitme Campe teksti külge kleepuva lausega (Kampe 1822–1823: 406), kuid trükiversioonis seletab asja lahti nii: *se pu, kelle korest Japani rahwas üht kallist pabberit ja Otaheiti sare* (Tahiti) *rahwas üht suiriet* (s.t suveriit) *tewad* (Lorenzsonn 1842: 102). Tõusu ja mõõna selgitab isa Lorenzsonni tõlkekäsikirjas küll lastele oma jutus arusaadavalt lahti (*tõus[eb] wesi ja wesi maha tõmbab*), kuid head vastet saksakeelsele väljendile *Flut und Ebbe* ta siiski leidnud ei ole ja nii on see eestikeelses tõlkes jäänud saksapäraseks *wluut ja ebbe*'ks (Kampe 1822–1823: 85). Ekvaatori (sks k *Linie*) kohta ütleb Lorenzsonn ümberütlevalt *ma-wöe-koht* (samas, 101), mis

on tegelikult üsna täpne ja kena omakeelne selgitus. Vello Paatsi andmetel esines sarnaseid selgitusi enam-vähem samal ajal teisteski eestikeelsetes tekstides: *ma-ilma wõ, kesk ilma riips* (1816) / *mawõe* (1821) / *maa wöö* (1841/1842) / *kesk-maawõ, ma-wööst* (1849) / *loune alt ehk jaotaja, e-kwator* (1849) (Paatsi 1993, Lisa 1: 120). Inimese füsioloogiaga seotud terminoloogiat, millele Lorenzsonn sobivat vastet ei leidnud, on selgitatud järgmiselt: *Ohnmacht* – eesti k *nõrgestus oli temma peäle tulnud* (minestus), *Fiber* – eesti k *külma ja kuuma hood* (palavik), *der Kopf schwindelt* – eesti k *pea jookseb* (pea käib ringi) jms.

Ka grammatika tasandil iseloomustab käsikirjalist tõlget orienteeritus lähtetekstile. Siin võib kõigepealt välja tuua saksapärasused, nagu näiteks saama-tuleviku (*kül saad leidma*), liialdamise määrava artikliga (*Se selge tule õhk, ning se värske vessi, mis ta pimaga olli seganud*), objektikäänete ebaõige kasutamise (*pikne on jo esimest masti killuks lõõnud; ta unnustas wannemid, sõpru ja issamaad*), kahekordse eituse (*et teie mitte väga kurvaks ei saa; sedda ei himmustanud temma mitte*), küsimuste sissejuhatamise verbi, mitte küsisõna kas abil, sõnasõnalise tõlke (*die Not zwang ein Herz fassen – häda sundis südant võtta*), ebakindluse konjunktiiv II ehk tingimuslikkust väljendava kõneviisi edasiandmisel. Konjunktiivi on Campe aeg-ajalt kasutanud siirdkõne väljendamisel, see tähendab kunstilises võttes, kus tegelase mõtted ja tunded ning jutustaja tekst segunevad, kuid Lorenzsonnil ei ole seda õnnestunud eesti keelde üle kanda. Selle probleemi illustreerimiseks olgu toodud järgmine näide 12. peatüki/õhtu algusest (konjunktiiv on alla joonitud):

Dann schlug er seine Augen auf, und blickte umher, als wenn er sehen wolle, wo er sei: denn wirklich war er in diesem Augenblicke selbst noch zweifelhaft, ob er aus seinem Leibe herausgegangen sei oder nicht (Campe 1860: 2).

Ja siis watas ring ümber, õtse kui olleks wadanud, kus ta nüüd olleks: sest tõeste olli temma selle silmapilgu sees weel kahtlane, kas hing temma seest väljas wai mitte (Kampe 1822–1823: 357).

See lause annaks Robinsoni sisekõnet paremini edasi, kui oleks kasutatud tingivat ja kindlat kõneviisi: „Siis lõi ta oma silmad lahti, vaatas ringi, justkui tahaks veenduda, kus ta on, sest sel silmapilgul ta tõepoolest veel kõhkles, kas ta on oma kehast väljas käinud või mitte.“

Saksapärasuse ehk lähteteksti truualamliku matkimisena mõjub ka süntaksi ja kirjavahe-märkide säilitamine tõlkes, mis toob eestikeelsesesse teksti pikad rind- ja põimlaused, mis on liigendatud rohkete semikoolonite, koolonite või mõttekriipsude abil, mida eesti keeles kasutatakse tavaliselt tunduvalt harvemini kui saksa keeles.

Eelpoolöeldut kokku võttes võib öelda, et tõlkeprobleeme ja kohmakust esineb Lorenzsonni käsikirjalises tõlkes üksjagu. Teksti üldmuljet kujundavad rohked Pärnu murraku elemendid ja tänapäeva lugeja vaatepunktist kahtlemata vanamoeline keelekasutus, mis oma aja kontekstis aga sellisena ei pruukinud mõjuda. Tõlkekäsikirjas on kohti, millest ilma Campe saksakeelse tekstita on raske aru saada. Siiski tuleb tunnustada Lorenzsonni hiiglaslikku

tööd kunstiliselt ja terminoloogiliselt nõudliku teose vahendamisel eesti keelde, sest lisaks eri tekstiliikide (dialogid, kirjeldused, palved, laulud) ja jutustamisvõtete (Robinsoni sisemonoolog, siirdkõne, huvikonks ehk haarav peatüki lõpp (vt Krusten jt 2006: 58)) vaheldumisele, rohkele loodusteaduslikule teabele ja kõikvõimalike põllumajanduslike ja käsitöenduslike tegevuste kirjeldustele sisaldab see ka religioosseid arutlusi, mõtisklusi eetilise-moraalsest käitumisest, inimese vaimsest ja psühholoogilisest seisundist jms. Kui võrrelda Lorenzsonni pakutud tõlkevasteid eksootilistele taimedele ja loomadele nendega, mida teised toonased autorid oma loodusteaduslikes kirjatöödes on kasutanud (vt Paatsi 1993), siis näeme, et Lorenzsonn on omaaegse eestikeelse loodusteadusliku terminoloogiaga üsna hästi kursis, mõnel juhul teinud isegi pioneeritööd, kuigi tema tõlkes esineb ka üksjagu ebajärjekindlust ja põhjendamatuid toorlaene. See on saavutus, mida nii noore tõlkija puhul tuleb tunnustada. Märkimist väärib seegi, et Lorenzsonn kasutab oma tõlkes läbivalt õ-tähte (käsikirjas on see tähistatud tähe kohal oleva ristiga, mille vertikaalne kriips on kergelt paremale kaldu), mis alles mõni aasta varem oli tänu Otto Wilhelm Masingule käibele tulnud ja levis väga visalt. Kuigi Lorenzsonni püüdlust pakkuda oma tõlkega võimalikult adekvaatset vastet Campe Robinsoni-romaanile võib kritiseerida kui noore ja kogenematu inimese esimest sammu tõlkimise vallas, ei tohiks me unustada, et esiteks oli tegu keeleõppe ja -uurimise eesmärgil valmistatud tõlkega, mis ongi mõeldud võimalikult sõnasõnalisena, ja teiseks ei tulene paljud eelnimetatud probleemid mitte ilmingimata tõlkija puudulikest oskustest, vaid toona veel väljakujunemata eesti keelest. Leian, et Lorenzsonni tõlge kujutab endast siiski väga suurt sammu eesti kirjakuultuuri arengus, kuigi see jäi, nagu juba korduvalt öeldud, 20 aastaks laiemale avalikkuse eest varjule.

### Lõpetuseks tõlke trükiversioonist

Mugandust, mille Lorenzsonn 1842. aastal trükki toimetas, võib üldjoontes pidada õnnestunuks, see on selgelt orienteeritud eestikeelsele lugejale ja arvestab tema kultuurilise ja sotsiaalse kontekstiga. Näiteks on kõik Campe teksti saksa lokaalkoloriiti tähistavad tekstikohad antud selgitusega, et tegu on Saksamaa linna, Saksamaa loodusnähtuse, saksa rahva käitumisharjumuse või traditsiooniga (nt „Püksid ollid, nenda kuidas meie paikus sakste ratsasõido püksid“ (Lorenzsonn 1842: 85), „Need ollid kakao-oad, kellest sokkoladi tehakse, mis Saksa rahva piddopäiwe peal rohkestegi juakse“ (samas, 98)). Saksa lokaalkoloriit mängib tuumjutustuses seetõttu olulist rolli, et Campel on Robinson sakslane, kes võrdleb tihtipeale oma saare-elu eluga vanematekodus Hamburgis. Lorenzsonn on trükiversioonis oluliselt kohendanud ja selgitanud ka loodusnähtuste nimetusi, mis tõlkekäsikirjas jäid tihtipeale toorlaenudeks saksa keelest. Luuletuste ja laulude juures on ta mõnikord selgitanud, kust neid eestikeelsest lauluraamatust võib leida (samas, 22).

Kõige suuremad muudatused tõlke trükiversioonis on toimunud raamjutustuse ärajätmise tõttu, mis on toonud kaasa ka kärped tuumjutustuses. See on Lorenzsonni jaoks tähendanud



peatükkide/õhtute olulist ümbertegemist, uute üleminekute ehitamist ja lausete lisamist, teiste kokkuvõtmist või kärpimist. Üldiselt on tal üleminekud hästi õnnestunud ja hakituse tunnet või arusaamisraskusi ei teki. Robinsoni seiklused on ka trükiversioonis jaotatud peatükkidesse, kuid need on pealkirjastamata ja markeeritud vaid tühjade ridade ja vahekrüpsuga. Rudimendina Campe romaani raamjutustusest on Lorenzsonn trükiversioonis siin-seal kasutanud pöördumisi, kus lugejat kutsutakse üles kaasa mõtlema, andma hinnangut Robinsoni käitumisele või arvama ära, mis juhtub edasi. Robinsoni lugu esitab ka tõlke- muganduses isalik jutustaja, kes vajadusel asju selgitab ja kontekstualiseerib (nt juhib tähelepanu kultuurilistele erinevustele Saksamaa ja Eesti vahel, selgitab mõnd loodusnähtust, mida majahärra lastele raamjutustuses põhjalikult tutvustas). Kui mõnikord ongi infot ühe või teise tegevuse kohta vähe (näiteks võib jääda arusaamatuks, miks Robinson endale papagoi koju toob), siis veidi hiljem mõnes kõrvallauses selgitab jutustaja sellise tegevuse tagamaid. Paratamatult jäävad need selgitused aga napiks ja pealiskaudseks. Kõige kahetsusväärsem ongi see, et tõlke trükiversioonist on välja jäänud mitmesugused kirjeldused, mis esinevad Campe teose raamjutustuses, olgu siis tegu loodusnähtuste (nt jõesuue, Robinsoni teekond maakaardil, maavärin, eksootilised taimed), põllumajanduslike või käsitööstuslike tegevuste (puu-, kivi- ja ehitustöö ning selleks tarvilikud toorained ja tööriistad, naha parkimine, toiduainete töötlemine ja säilitamine jms) ning vaimsete tegevustega (nt ajaarvamine ja kalendri valmistamine, kirjade kirjutamine, argumenteerimine). Nii mõnigi neist oleks võinud olla kasulik nii noorele kui ka juba vanemale eesti lugejale.

Oluliselt on trükitekstis kohendatud teose keelelist külge. Mitmed mõisted, mida käsikirjas veel kohmakalt ümber öeldi, on trükiversioonis saanud oma tänapäevase kuju (nt *austrid*, *minestus* jt). Ometi mõjub ka trükitekst tänapäeva lugejale endiselt arhailiselt (nt *issaldus*/*iskaldus* iha(Idamise) või isu tähenduses) ja vananenud loodustermineid ning raskepäraseid lauseid leidub üksjagu.

Lõpetuseks võib öelda, et kuigi Lorenzsonni 1823. aastal käsikirja jäänud „Noorema Robinsoni“ tõlkele võib nii mõndagi ette heita ja 20 aastat hiljem trükis ilmunud teos on kärbete tõttu kaotanud palju oma pedagoogilisest, kunstilisest ja ka aimekirjanduslikust väärtusest, on siiski tegu tähelepanuväärse saavutusega eesti vanemas kirjanduses. Teost võib pidada esimeheks täiemahuliseks robinsonaadiks eesti keeles ja seda ei tohiks liiga kergekäeliselt liigitada rahvaraamatuks. Heinrich Gottlieb Lorenzsonnile, kes sellise tõlkepärli eesti kirjandusele kinkis, peaks aga kirjandusloos kuuluma senisest tunduvalt vääriskam positsioon.

---

## Kirjandus

**Alttoa, Villem** 1977. Eesti kriitika 19. sajandil. Tallinn: Eesti Raamat.

**Annus, Endel** (toim) 2000. Eestikeelne raamat 1525–1850. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu.

**Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker** 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

**Anvelt, Leo** 1979. Killukeksi Heinrich Gottlieb Lorenzsonni elukäigust. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 281–288.

**Arust, Evelin** 2013. Arhiivileid: laste pildiraamat „Robinson“ (1880). – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 57–59.

**Arvelius, Friedrich Gustav** 1782. Üks kaunis Juttu- ja Õppetusse-Ramat. Söbbra polest, meie maa-laste heaks, ja nendele röömsaks ajaviiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegsaste õppiwad luggema. 1. osa. Tallinn: Lindwors.

**Arvelius, Friedrich Gustav** 1787. Üks kaunis Juttu- ja Õppetusse-Ramat. Söbbra polest, meie maa-laste heaks, ja nendele röömsaks ajaviiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegsaste õppiwad luggema. 2. osa. Tallinn: Iwersen ja Wehmer.

**Baker, Mona** 2000. Norms. – Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Ed. M. Baker. London–New York: Routledge, pp. 163–165.

**Campe, Joachim Heinrich** 1860. Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder. Achtundfünfzigste rechtmäßige Auflage. Mit 46 Illustrationen in Holzstich nach Zeichnungen von Ludwig Richter. Braunschweig: Verlag der Schulbuchhandlung Friedrich Vieweg und Sohn.

**Campe, Joachim Heinrich** 1866. Nore Robinsoni ello ja juhtumised ühhe tühja sare peal. Üks wägga armas luggeminne nore rahwa õppetusseks ja kassuks. Saksa-kelest Ma-kele ümberkirjutud [tlk G. Ellerberg]. Tartu: Laakmann. [2. tr 1879.]

EKA I 1965 = Eesti kirjanduse ajalugu viies köites. Peatoim E. Sögel. I köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Toim A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, 1965.

**Ernits, Elmar** 1989. Alghariduskoolid 19. sajandi esimesel poolel. – Eesti kooli ajalugu. 1. köide 13. sajandist 1860. aastateni. Tegevtoim E. Laul. Eesti kooli ajalugu neljas köites kaugemast minevikust tänapäevani. Peatoim F. Eisen. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn: Valgus, lk 301–425.

**Frenzel, Elisabeth** 2005. Robinson. – Stoffe der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte. 10. überarbeitete und erweiterte Auflage unter Mitarbeit von Sybille Grammetbauer. Stuttgart: Kröner, S. 793–795.

**H. [Johann Heinrich Rosenplänter]** 1832. Uebersicht der esthnischen Literatur, nach dem Inhalte der Schriften und chronologisch geordnet. – Beiträge zur genauern Kenntniss der esthnischen Sprache, XX. Pernaui: G. Marquardt, S. 1–41. – [http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?lang=et&do=tekst\\_detail&eid=22893&fit=true&full=false&lens=true&loupe=120&off=1&rotation=0&thumb=false&tid=504&zoom=100](http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?lang=et&do=tekst_detail&eid=22893&fit=true&full=false&lens=true&loupe=120&off=1&rotation=0&thumb=false&tid=504&zoom=100) (18.04.2015)

**Järv, Ants** 1989. Eesti lastekirjandus. Kujunemine ja areng kuni a. 1917. Tartu: TRÜ kirjastus.

**Krusten, Reet, Krista Kumberg, Mare Mürsepp, Mari Niitra, Hille Ojala, Jaanika Palm, Malle Reidolv, Ave Tarrend** 2006. Lastekirjanduse sõnastik. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus.

**Lorenzsonn, Heinrich Gottlieb** 1842. Norema Robinsoni ello ja juhtumised ühhe tühja sare peäl. Üks wägga armas luggemise ramat, mis issiärranis nore rahwa õppetusseks. Pernaui: F. W. Borm.

**Luce, Johann Wilhelm Ludwig** 1807. Sarema Jutto ramat [1. jagu], mis ma rahwa lustiks ja kassuks on ülles pannud Johann Willem Luddi Ludse, Kolide üllewataja // Erzählungen

zur moralischen und öconomischen Bildung der Ehsten, nebst einigen Hausmitteln den schleunigen, gefährlichen und oft vorkommenden Krankheiten. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.

**Luce, Johann Wilhelm Ludwig** 1812. Sarema Jutto ramat, teine jagger mis marahwa rõmuks ja kassuks on ülles pannud Johann Willem Luddi Ludse, Kolide üllewataja // Erzählungen zur moralischen und ökonomischen Bildung der Ehsten, zweyter Theil. Perno: J. G. Marquardt.

**Mattheus, Ave** 2012. Eesti laste- ja noortekirjanduse genees: küsimusepüstitusi ja uurimisperspektiive. (Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste dissertatsioonid 31). Tallinna Ülikool.

**Mits, Krista** 2012. Piik ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini. – Methis. *Studia Humaniora Estonica*, nr 9/10. Koost, toim D. Monticelli, A. Lange. Tõkeloo erinumber, lk 70–87. – DOI: 10.7592/methis.v7i9/10.569.

**Naber, Jaak** 1989. Koolid Eesti Venemaaga ühendamise järel (1710 – 19. sajandi algus). – Eesti kooli ajalugu. 1. köide 13. sajandist 1860. aastateni. Tegevtoim E. Laul. Eesti kooli ajalugu neljas köites kaugemast minevikust tänapäevani. Peatoim F. Eisen. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn: Valgus, lk 186–298.

**Noodla, Kaja** 1975. Eesti raamatu lugejast möödunud sajanditel. – Looming, nr 8, lk 1366–1379.

**Paatsi, Vello** 1993. Eestlase geograafilise silmaringi ja geograafiaõpetuse algus (kuni 1850. aastani). Magistritöö + Lisad. Tartu: Tartu Ülikool Kultuurikeskus.

**Paatsi, Vello** 2002. Täiendusi Johann Heinrich Rosenplänteri eluloole. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 793–799.

**Rath, Erich von** 1937. Volksbücher. – Lexikon des gesamten Buchwesens. Hrsg. K. Löffler, J. Kirchner unter Mitwirkung von W. Olbrich. Band III. Petreus-Zyprische Schrift. Register. Leipzig: Karl W. Hiersemann, S. 531–532.

**Rousseau, Jean Jacques** 1997. Émile. Tallinn: Olion.

**Soovik, Ene-Reet, Kaisa Vaher** 2012. Kolm Eesti Robinsoni: Daniel Defoe romaani eesti tõlkes. – Methis. *Studia Humaniora Estonica*, nr 9/10. Koost, toim D. Monticelli, A. Lange. Tõkeloo erinumber, lk 118–130. – DOI: 10.7592/methis.v7i9/10.572 .

**Stach, Reinhard** 1970. Robinson der Jüngere als pädagogisch-didaktisches Modell des philanthropistischen Erziehungsdenkens. Studie zu einem klassischen Kinderbuch. Ratingen, Wuppertal, Kastellaun: Alois Henn Verlag.

**Torop, Peeter** 2002. Tõlge kui kultuurimehhanism. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 848–854.

**Toury, Gideon** 2012 [1995]. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

**Ullrich, Hermann** 1898: Robinson und Robinsonaden. Bibliographie, Geschichte, Kritik. Ein Beitrag zur vergleichenden Litteraturgeschichte, im Besonderen zur Geschichte des Romans und zur Geschichte der Jugendlitteratur. Teil 1. Bibliographie. (Litterarhistorische Forschungen, VII. Heft). Hrsg. J. Schick, M. Freiherr von Waldberg. Weimar: Emil Felber.

**Undusk, Jaan** 2011. Baltisaksa kirjakuultuuri struktuurist. Ärgituseks erinumbri lugejale. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 561–571.

**Vinkel, Aarne** 1960. Paar sõna robinsonaadidest mujal ja meil. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 724–730.

**Vinkel, Aarne** 1966. Eesti rahvaraamat. Ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast. Tallinn: Eesti Raamat.

**Wild, Reiner** 2008. Aufklärung. – Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur. Hrsg. R. Wild. Stuttgart–Weimar: Metzler, S. 43–95.

**Willmann, Friedrich Wilhelm** 1782. Juttud ja teggud, kui ka Monningad Öppetused mis majapiddamise pärrast tarwis lähtwad Eestima-rahwale heaks on üllespannud, Reedik Willem Willmann, Öppetaja Karja Kirriko peale, Saaremaale // Fabeln Erzählungen zur Verbeszerung des Wizzes und Sitten der Ehsten, nebst einem Anhang von oeconomischen Regeln... Tallinn: Lindfors.

**Wilpert, Gero von** 1989. Volksbuch. – Sachwörterbuch der Literatur. Stuttgart: Kröner, S. 1008–1009.

### **Veebiallikad**

Robinsonaad 2004–2005 = Eesti Rahvusraamatukogu harulduste kogu näitusesaal „Mineviku menuraamat – väga ilusad, hirmsad ja armsad lood“ 10. august 2004 – 20. jaanuar 2005. – Eesti Rahvusraamatukogu. <http://www.nlib.ee/html/expo/menurmt/robi.html> (18.04.2015)

### **Käsikirjalised allikad**

**Kampe, Joachim Heinrich** 1822–1823 = Joach. Heinr. Kampe Robinson der Jüngere von der 7. Aufl. Erscheinung 1801 ins Estnische übersetzt v. H. G. Lorenzson Pernau 1822 u. 1823. // J. H. Kampe norem Robinson saksa kelest ma- keele ümberpannud H. G. Lorentsonist. Käsikiri. – KM EKLA, ÕES M.A. 156.

**Mühlberg, Nikolai** 1841. [Retsensioon H. G. Lorentsoni tõlgitud J. C. Campe teosele „Norem Robinson“.] – KM EKLA, ÕES M.A. 173: 40; Koopiad m 131: 17.

---

**Ave Mattheus** – PhD eesti kirjanduse alal, Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi võrdleva kirjandusteaduse dotsent. Uurimisteemad: saksakeelsete kultuuride kirjandus, Eesti–Saksa kirjandussuhted, eesti laste- ja noortekirjandus, tõlketeooria.  
E-post: [ave.mattheus\[at\]tlu.ee](mailto:ave.mattheus[at]tlu.ee)

## **A Translation Gem from the Beginnings of Estonian Literature - the First Robinsonade**

*Ave Mattheus*

Keywords: translating, translations, adaptations, Robinsonade, Heinrich Joachim Campe, Heinrich Gottlieb Lorenzsonn

This article discusses a voluminous manuscript translation of almost 800 pages entitled *Norem Robinson* (Engl. *Robinson the Younger*), from the collections of the Estonian Literary Museum. This manuscript can be considered as the first complete Robinsonade in Estonian literature. Its author is a schoolteacher from Pärnu, Heinrich Gottlieb Lorenzsonn (1803–1847), who translated it from the youth novel *Robinson der Jüngere* (1779–1780, Engl. *Robinson the Younger*), a bestseller by the educator, writer and a major representative of German Enlightenment, Heinrich Joachim Campe. Lorenzsonn's translation was completed in 1822–1823, but not printed until 1842 in a strongly adapted version titled *Norema Robinsoni ello ja juhtumised ühhe tühja sare peäl* (Engl. *The Life and Adventures of Robinson the Younger on a deserted island*). The print version of the Robinsonade lacks a pedagogical frame story, where the father tells children about the adventures of Robinson and takes the opportunity to discuss and imitate with children all the actions taken by Robinson the Younger. Due to this and other extirpated parts, the possible target audience was enlarged – besides children and youth, the text was now addressed to adults as well.

In accordance with the Descriptive Translation Studies, this article focused on the one hand on the Lorenzsonn's Campe-translation, and on the other hand, on the context of the target culture, arriving at conclusions concerning the factors influencing the translation process. The article uses Gideon Toury's treatment of translation norms to discuss ideosyncrasies of the participants of the translation process (translator, mentor, censor), as well as the relevance of other norms. First preliminary norms regarding translation policy are analysed. Secondly, initial norms determine whether the translation is oriented to the source text and culture (the goal is adequacy) or to the target text and culture (the goal is acceptance). Thirdly, operational norms direct particular translation decisions. Operational translation norms can be divided further into matricial norms that concern the fullness of the translated text and textual-linguistic norms that concern the questions of grammar, syntax, style etc.

The article focuses on the presumed decisions of Heinrich Gottlieb Lorenzsonn and his teacher and mentor, well-known Baltic German Estophile Johann Heinrich Rosenplänter, in the translation process. In addition, the article discusses the educational circumstances in primary schools for peasants in Estonia in the first half of the 19th century and the reading skills of potential Estonian-speaking readers at that time. Clearly, at the beginning of the 19th century, the Estonian-speaking audience was too small and not yet ready for such voluminous, demanding aesthetic and scientific reading materials. The comparative analysis of the translation manuscript and the printed text focuses on the lexical, semantic and grammatical levels, concluding that the manuscript aspires to adequacy with respect to Campe's Robinsonade, but the printed version appeals to the Estonian-speaking reader and the Estonian cultural context. This can be explained by the fact that the aim of the manuscript was language study, while with the printed book Lorenzsonn wanted to bring the huge translation work from his early years to the literary market.

Although both texts are linguistically clumsy, and the printed text has lost value because of the extirpations, it is still a translation gem dating from the very beginnings of Estonian literature, one that has not received sufficient recognition in Estonian literary history. The translation work of Heinrich Gottlieb Lorenzsonn, carried out at a time when the Estonian language was not yet fully developed is also a fact that has not been acknowledged as it well deserves to be. Further, this article undertakes to rectify two misunderstandings of Estonian literary history. First, Lorenzsonn's Campe-translation is not a chapbook, although Estonian literary history has always defined it as such. It is demanding reading material which aims to enlarge the horizon of the Estonian-speaking reader in fields such as exotic flora and fauna, morals and ethics, and different methods of work, while simultaneously entertaining the reader and offering aesthetic pleasure. The second misunderstanding concerns the fact that the first Robinsonade of Estonian literature is considered to be *Weikisi Hanso luggu tühja sare peal*, (1839, Engl. *A Story of the Little Hans on an deserted island*) an adaptation by Johann Thomasson from *Gottfried der Einsiedler* (1829, Engl. *Gottfried, the hermit*), a youth story by German Pietist and children's and youth writer Christoph von Schmid. Even though Thomasson's Robinsonade, which can without hesitation be defined as a chapbook, was printed a few years earlier than Lorenzsonn's Campe adaptation, Lorenzsonn accomplished his translation twenty years earlier. Also, in terms of artistic quality and translation techniques, Lorenzsonn's huge work is on a much higher level than Thomasson's adaptation.

**Ave Mattheus** – PhD in Estonian literature, associate Professor of Comparative Literature at the Institute of Estonian Language and Culture, Tallinn University. Research interests: literature of German-speaking cultures, Estonian-German literary relations, Estonian children's and youth literature, translation theory.

E-mail: ave.mattheus[at]tlu.ee